

Velzen, P. L. G. van, *De ongekeende ministeriële verantwoordelijkheid, theorie en praktijk 1813-1840* (Dissertatie Universiteit van Tilburg 2005, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2005, xxii + 571 blz., €35,-, ISBN 90 5850 128 0).

‘Theorie behoeft de praktijk niet; maar de praktijk de theorie.’ Met deze opmerking gaf Thorbecke in 1840 uiting aan zijn ergernis over het onbegrip dat onder zijn collega’s bestond over staatkundige vraagstukken en over de ministeriële verantwoordelijkheid in het bijzonder. Als ‘filosoof in de politiek’ meende Thorbecke dat elke onhistorische ordening van plichten en rechten uiteindelijk tot rechts- en staatsdwang leidde. De wijze waarop het politieke bestel, de grondwet en de parlementaire vertegenwoordiging georganiseerd werd, diende niet alleen – zoals veel van zijn collega’s dachten – op juiste staatsrechtelijke principes gebaseerd te zijn, maar evenzeer op duurzame regels en organisatie, die op zich zelf vervolgens een scheppende politiek mogelijk maakten.

Thorbeckes ideeën over staatsrecht, en de wijze waarop hij in 1848 inhoud gaf aan de ministeriële verantwoordelijkheid, vormen het sluitstuk van Peter van Velzens grondige en uitgebreide proefschrift *De ongekeende ministeriële verantwoordelijkheid*. Op basis van rechtsvergelijkend onderzoek analyseert Van Velzen in deze studie de theorie en praktijk van de ministeriële verantwoordelijkheid ten tijde van Willem I’s regeerperiode. Hij stelt zich hierbij twee hoofdvragen. Allereerst, was er voor 1840 sprake van een of andere grondslag voor ministeriële verantwoordelijkheid? En als tweede, waar vond deze zijn oorsprong en hoe ontwikkelde deze zich in de Nederlanden in theorie en praktijk? Met name de eerste van deze vragen is gedurfd. Zowel in de politieke geschiedschrijving als in de staatsrechtelijke literatuur is het immers gemeengoed dat het Nederlandse politieke bestel pas in 1848 een *daadwerkelijke* ministeriële verantwoordelijkheid kreeg. Bovendien worden de discussies over het vraagstuk van voor 1840 vaak als marginaal en onbeduidend afgedaan. Dat dit niet terecht is, toont Van Velzen in zijn proefschrift op overtuigende wijze aan.

Van Velzen heeft gekozen voor een chronologische benadering, en begint dan ook in 1814 bij Van Hogendorps opvattingen over het contraseign. Hij laat goed zien hoe Gijsbert Karel met het vraagstuk worstelde, en hoezeer hij een Nederlandse variant in het leven wilde roepen. Van Hogendorp verwierp de Engelse vorm van ministeriële verantwoordelijkheid, maar gebruikte het wel als voorbeeld om zijn eigen variant te formuleren. Volgens Van Velzen paste Gijsbert Karel het Engelse contraseign op een ‘Bourgondische wijze toe, en kwam hij zo tot een impliciete en collectieve vorm. ‘Samengevat zei Van Hogendorp: de Koning is bij ons als Soeverein zelf verantwoordelijk voor zijn bestuur, maar binnen de grenzen van het recht. Gij Staten Generaal, moet die grenzen bewaken en opkomen voor de rechten van het volk. Hanteer daarvoor het dreigmiddel van het aanklacht tegen de ministers, het middel waarmee gij uw rol als bewaker van de Grondwet kunt waarmaken’, aldus Van Velzen. (28)

Verdienste van Van Velzen is dat hij na deze uitleg van Van Hogendorps visie, op een uiterst inzichtelijk wijze de Noord-Nederlandse opvattingen over ministeriële verantwoordelijkheid vergelijkt met die van de Zuid-Nederlandse politici en publicisten. De Zuid-Nederlanders, zo laat hij zien, werden vooral beïnvloed door Benjamin Constant. Met name in het veel gelezen tijdschrift *L'Observateur politique, administratif, historique et littéraire de la Belgique* werd uitvoerig ingegaan op diens theorie. Zo gebruikte de belangrijkste man achter de *Observateur*, Pierre-François van Meenen, het tijdschrift om fel polemieek te voeren tegen het systeem-Willem I. Vanaf 1816 publiceerde deze theoloog en filosoof een lange reeks artikelen over staatsrecht en de constitutionele monarchie, en verdiende daarmee bijnamen als 'Montesquieu II' en de 'Belgische Constant.' Van Velzen laat zien dat Van Meenens bespiegelingen niet alleen in Zuid-Nederland invloed hadden, maar via commentaren van Kinker, Dirk Donker Curtius en later G. W. Vreede in het Noorden een eigen leven gingen leiden. Dit is erg interessant, en helaas wordt er in de rest van het boek slechts impliciet aandacht aan besteed.

In zijn chronologisch en vergelijkend onderzoek naar de ministeriële verantwoordelijkheid onderscheidt Van Velzen terecht een drietal belangrijke episoden in de discussie over het contraseign en Willem I's regeerperiode. In de jaren 1817-1822 – zo stelt hij – is er in het Verenigd Koninkrijk kortstondig sprake van een discussie over de ministeriële verantwoordelijkheid binnen de grenzen van de grondwet. Na de invoering van het conflictenbesluit in 1822 komt hier een einde aan. Vervolgens weet Willem I tot 1827 zijn autocratisch systeem vol te houden, maar aan het eind van dat jaar raakt het koninkrijk in een politieke crisis en laait de discussie over de ministeriële verantwoordelijkheid weer op. Ditmaal is de inzet van het debat niet of er binnen de grondwet van 1815 nu wel of geen ruimte is voor het contraseign, maar pleiten de Zuid-Nederlandse liberalen voor herziening van de grondwet. Ook in het Noorden wordt dan het taboe op de ministeriële verantwoordelijkheid doorbroken. Dit is echter te laat, want het debat over politieke hervormingen wordt kort hierna gesmoord door de Belgische opstand.

Tot zover een kort overzicht van Van Velzens uitgebreide onderzoek; tijd voor enkele kanttekeningen. Het is opvallend dat Van Velzen weinig aandacht besteedt aan de context van de discussie over de ministeriële verantwoordelijkheid. In de hele lengte van zijn boek focust hij voornamelijk op de normatieve en staatsrechtelijke theorie en praktijk, en heeft hij nauwelijks oog voor het hoe en waarom, oftewel: de motieven en achtergronden van de verschillende standpunten. Daarbij besteedt hij – opzettelijk of niet – slechts summier aandacht aan de – in menig opzicht eigenaardige en bijzondere – politieke cultuur van de Restauratie.

Een goed voorbeeld van deze tekortkoming is de manier waarop Van Velzen het Noord-Nederlandse taboe op de ministeriële verantwoordelijkheid verklaart. Zo stelt hij in hoofdstuk 6 dat er boven de Moerdijk 'veelzeggend' werd gezwegen over het contraseign uit angst voor het Zuiden, loyaliteit aan de grondwet, de koning en aan de eigen kring. (198) Groepsdwang of angst om bij het agenderen of pleiten voor ministeriële verantwoordelijkheid als outcast bestempeld te worden, zou er voor gezorgd hebben dat men in het

Noorden zweeg. Van Velzen heeft hier gedeeltelijk gelijk, maar laat het na om een achtergrond te schetsen van de zo verstikkende ‘groepsdiscipline’ in het Noorden. En belangrijker nog: hij verzuimt deze te verbinden aan de typische politieke cultuur en habitus van de Restauratie.

Verderop in zijn proefschrift – in hoofdstuk 10 – waagt Van Velzen zich opnieuw aan het ‘waarom’ van het Noord-Nederlandse taboe door aandacht te besteden aan een parlementaire redevoering van Daniel François van Alphen. In deze rede spreekt Van Alphen zijn zorgen uit over het numerieke overwicht van de Belgen en geeft hij een stem aan de algemene angst in Noord-Nederland dat het Zuiden er naar streefde het Koninkrijk te overheersen. ‘De prijs voor het aan de Belgen onthouden van een staatsrechtelijk overwicht’ – zo concludeert Van Velzen op grond van Van Alphens rede – was ‘de ontkenning van de ministeriële verantwoordelijkheid.’ (358) Hier is opnieuw sprake van het verwaarlozen en miskennen van de politieke cultuur in het Noorden. Het trauma van revolutie en bezetting, de angst voor regeringsloosheid en de vergaande politieke uitputting van na 1800, dit alles speelt ook in Van Alphens redevoeringen een rol. Kort voordat deze de rede uitsprak waarop Van Velzen zijn oordeel baseert, had hij in de Tweede Kamer een emotioneel pleidooi gehouden voor eenvoudige, bedaarde en verstandige politiek. ‘Theorie’, zo sprak hij – hiermee refererend aan het vraagstuk van het contraseign – hield geen rekening met ‘driften, tweedracht en worstelingen.’

Op dit punt ontbreekt het Van Velzen aan historisch gevoel; door zijn normatieve en juridische benaderingswijze komt de culturele en psychosociale context – het gedrag, de angsten en motieven van politici en publicisten tijdens de Restauratie – weinig uit de verf. Dit is uiteraard het gevolg van zijn keuze om een rechtsvergelijkend onderzoek te doen naar het vraagstuk van de ministeriële verantwoordelijkheid. Het zorgt er evenwel voor dat zijn boek niet altijd even leesbaar is voor de in de Restauratie geïnteresseerde lezer. Daarbij heeft het proefschrift qua opmaak en indeling nog veel weg van een onderzoeksverslag. Bovendien is het erg jammer dat een mooie en bondige conclusie ontbreekt; het nawoord en de Engelse ‘conclusions and summary’, die aan het eind van het boek zijn opgenomen, zijn hier geen toereikend substituut voor.

Deze kritiek neemt echter niet weg dat Van Velzen met zijn studie een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het begrip van de ontwikkeling van de Nederlandse ministeriële verantwoordelijkheid. Hij heeft dit bovendien gedaan op basis van een indrukwekkende hoeveelheid bronnenmateriaal. Voor toekomstige onderzoekers naar de wordingsgeschiedenis van ons politieke bestel is zijn boek dan ook verplichte kost.

Jeroen van Zanten

Laarse, R. van der, Kuiper, Y., *Beelden van de buitenplaats. Elitievorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Adelsgeschiedenis III; Hilversum: Verloren, 2005, 256 blz., €23,-, ISBN 90 6550 856 2).

Dit derde deel in de serie adelsgeschiedenis is een bijdrage aan het eliteonderzoek en wel door de ontwikkeling en de betekenis van de buitenplaats en het buitenleven tussen 1815 en 1900 centraal te stellen. Van de elf artikelen die het bevat zijn er zes voorgedragen op het achttiende-eeuwse buiten Beeckestein bij Velzen. Maar de samenstellers betogen met klem dat de ontwikkelingen in de negentiende eeuw niet slechts een nabloei van de vorige eeuw waren. Er ontstond iets nieuws, duidelijk te onderscheiden van het landgoed of het adellijke kasteel. De adel verliet zijn kastelen en rijke burgers kochten de grond, bouwden buitenplaatsen, richtten de tuinen in volgens de toen populaire landschapsstijl, die de natuurbeleving aangenaam maakte. Tegelijkertijd werden in een sfeer van depolitisering vaderlandsliefde en eensgezindheid belangrijk. Willem I verhief oude regentenfamilies in de adelstand óf – van belang – erkende oude adeldom. De ‘gentrification’ van de regentadel en bankiersfamilies vond plaats binnen een nationale notabelencultuur. Maar binnen de diverse coterieën daarvan, die onophoudelijk met elkaar in ‘botsing’ kwamen, bestonden duidelijk dynastieke allianties: alles werd gedomineerd door ‘familisme’, vooral op de huwelijksmarkt. Volgens Van der Laarse was dit ‘familisme’ soms ‘verstikkend’ en kon het gewicht dat men hechtte aan vormen en manieren veel verklaren van de angsten in betere kringen uitgestoten te worden. Pas tegen 1890 begon dit standgebonden karakter van het privé- en openbare leven (dus ook in de politiek, want het bekleden van een ambt hoorde naast het in stand houden van een buitenplaats, tot de eerste taken van een familie) weg te vallen. Democratisering van de politiek, de hoge belastingen, de lager wordende pachtinkomens, en de verplaatsing van de wereldhandel van Amsterdam naar Rotterdam, hadden een teloorgang van de buitenplaatsen tot gevolg van Friesland tot Kennemerland en van de Utrechtse heuvelrug tot Gelderland. Daar werden nu luxueuze villa’s op allengs kleiner wordende percelen neergezet. De samenstellers van de bundel willen dit proces als een standsdefensief karakteriseren.

De bijdragen bestrijken deze complexe gang van zaken zonder natuurlijk alle facetten te kunnen behandelen. R. van der Laarse gaat in zijn ‘De hang naar buiten. De notabele levensvormen van het Amsterdamse handelskapitaal’ diep in op de zo-even gesignaleerde tendenzen, de eergevoelens en financiële overwegingen en de zo noodzakelijke zuinigheid om, wanneer gepast, luxe ten toon te kunnen spreiden. Y. Kuiper bekijkt de Friese situatie waar rond 1850 ongeveer veertig families, deels van rijke burger- deels van adellijke afkomst, de provinciale bestuurlijke elites vormden en later door huwelijken met elkaar versmolten. Van de ongeveer honderd toenmalige buitenplaatsen zijn er nu nog ongeveer dertig over. Kuiper zet zich af tegen de opvatting als zou in het Westen van Nederland het bezit van een buitenplaats door prestigeoverwegingen zijn bepaald en in het Oosten door traditie. In Friesland was dat door